

2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики "Открытые данные" [Электронный ресурс]: - Режим доступа: <https://www.stat.kg>opendata>category>. – Загл. с экрана

3. Centre for Financial Reporting Reform <https://cfrr.worldbank.org> [Электронный ресурс]: - Режим доступа: <https://cfrr.worldbank.org>. – Загл. с экрана.

4. Central Asian Bureau for Analytical Reporting <https://cabar.asia/ru/> [Электронный ресурс]: - Режим доступа: - Загл. с экрана.

УДК 347.948.2

Карыбек кызы Назгул,
Кыргыз мамлекеттик
юридикалык университетинин
Мамлекеттик тил
борборунун ага окутуучусу

Карыбек кызы Назгул,
старший преподаватель
Центра государственного языка
Кыргызского государственного
юридического университета

Karybek kyzy Nazgul,
Senior Lecturer at the State
Language Center
Kyrgyz State Law University
моб. т.: +996 705 296633
e - mail: karybekkyzynazgul@gmail.com

ТАЛАШТУУ ТЕКСТТЕРГЕ ТАЛДОО ЖҮРГҮЗҮҮ БОЮНЧА ЛИНГВИСТ-ЭКСПЕРТТИН КОМПЕТЕНЦИЯСЫ

КОМПЕТЕНЦИЯ ЛИНГВИСТА- ЭКСПЕРТА ПО ПРОВЕДЕНИЮ АНАЛИЗА СПОРНЫХ ТЕКСТОВ

COMPETENCE OF A LINGUIST- EXPERT ON THE ANALYSIS OF CONTROVERSIAL TEXTS

Аннотация: Макалада лингвистикалык изилдөөнүн предметине, принциптерине илимий-теориялык тактоолор керек экендиги белгиленип, соттук лингвист-эксперттин компетенциясына кирген милдеттер каралды.

Аннотация: В статье подчеркивается необходимость научно-теоретического раз-

яснения предмета и принципов лингвистического исследования, а также рассматриваются задачи, входящие в компетенцию судебного лингвиста-эксперта.

Annotation: The article emphasizes the need for scientific and theoretical clarification of the subject and principles of linguistic research, and considers the tasks within the competence of a forensic linguist-expert.

Негизги сөздөр: юрлингвистика, лингвист-эксперт, компетенция, лингвистикалык экспертология, соттук-лингвистикалык экспертизи, лингвистикалык изилдөө.

Ключевые слова: юриспруденция, лингвист-эксперт, компетенция, лингвистическая экспертиза, судебно-лингвистическая экспертиза, лингвистические исследования.

Key words: jurisprudence, linguist-expert, competence, linguistic expertise, forensic linguistic expertise, linguistic research.

Адамдын ар бир аң-сезимдүү иш аракетинин негизин аныкталган принциптер түзүп турат. Коомдук мамилелерди жөнгө салууга багытталган ченемдик укуктук актыларды юридикалык бекемдөө максатында адамдар тарабынан түзүлүүчү социалдык кубулуш катары укук да белгилүү бир принциптерге негизделген.

Илимдин көптөгөн тармактары алгач колдонмо маселелерди чечүү зарылдыгынан улам келип чыгат. Акыркы убакта Кыргызстанда коомдук жана жеке турмуштун демократияланышынын натыйжасында юридикалык практикада кеп ишмердүүлүгүнүн продуктыларын изилдөө актуалдуу жана талап кылынуучу шарт болуп калды.

Экспертизанын эң жаңы жана интеллектуалдык түрү – лингвистикалык экспертиза, жарандык жана жазык иштерин чечүүдө адамдын ар-намысын, кадыр-баркын жана ишкердик беделин коргоонун ыкмасы катары, автордук укуктун бузулушу, жалаа жабуу боюнча айыптоо, улуттар аралык кастыкты козутуу ж.б. ушул сыяктуу иштерде өзгөчө мааниге ээ болуп калды.

Соттук лингвистикалык экспертизага кайрылуунун ченемдик укуктук негизи бар жана экспертизанын түрлөрү, анын ичинде лингвистикалык экспертиза жүргүзүү толук мыйзамдаштырылган. Лингвистикалык экспертизаны талап кылган укуктук жагдайлар канчалык арбын болсо, лингвистикалык

изилдөөнүн предмети да ошончолук татаал жана карама-каршылыктуу.

Учурда тил илиминин колдонмо багыты – юридикалык лингвистика өтө тездик менен өнүгүп жатат. Албетте жаңы илим жаңы көз караштарды, өзгөчө мамилени талап кылат. Буга байланыштуу илимий чөйрөдө жаңы тармактын: соттук лингвистикалык экспертиза жүргүзүүнүн бирдиктүү методикасы; болжолдуу экстремисттик мүнөздөгү тексттердеги кыйыр жана жашыруун чакырыктарды аныктоонун лингвистикалык критерийлери; талаштуу тексттеги «мазактоо» түшүнүгүнүн лингвистикалык белгилери ж.б. ушул сыяктуу базалык көйгөйлөрү кеңири талкууланууда.

Азыркы юрлингвистиканын өнүгүү этабында, лингвист эксперттер чечип жаткан маселелердин маанилүү экендигин түшүнүп жатканыбыз менен, лингвистикалык экспертиза жүргүзүүнүн универсалдуу техникасын иштеп чыгууга мүмкүн болбой жатат, бул талдоого алынып жаткан материалдардын спецификалык өзгөчөлүгү менен түздөн түз байланыштуу. Анын үстүнө, материалды социалдык, психологиялык, юридикалык ж.б. себептердин жардамы менен түшүндүрүү зарылчылыгы келип чыккандыктан бир тараптуу мамиле жасоого да болбойт.

Ошондуктан, талаштуу текстке экспертиза жүргүзүүдө негизги жалпы критерий болуп лингвистикалык экспертизанын принциптерин, анын негизги жоболорун колдонуу зарыл. Берилген талаптарды сактоо текстке кайталап экспертиза жүргүзүү зарылчылыгын жокко чыгарып, сот органдарында экспертизанын сапатын баалоонун верификацияланган критерий катарында да кызмат аткара алат.

Кыргыз тил илиминдеги соттук лингвистикалык экспертизаларды жүргүзүүдө дал ушул бирдиктүү методикалык талаптардын жоктугу жана сотто далилдердин берилген булагынын сапатына жана ишенимдүүлүгүнө талаптардын өсүп жаткандыгы биз көтөргөн маселенин актуалдуулугун аныктап турат.

Бул тармактагы адистер “Лингвистикалык экспертиология” термини менен юридикалык лингвистиканын бир бөлүгүн белгилешип, анын максаты лингвистикалык эксперттик ишти теориялык жана методикалык камсыздоо деп эсептешет.

Бул жааттагы көйгөйлөрдүн бири, ар кыл багыттагы талаштуу тексттерге тиешелүү экспертизаны жүргүзүүчү лингвист-эксперттин

компетенцияларынын чегин аныктоо болуп саналат.

Биринчи кезекте лингвистиканын адиси катары алдына коюлган тигил же бул милдетти чечүү үчүн соттук лингвист (лингвист-эксперт) тил илими жаатындагы гана билимин эмес, юридикалык тармактан да билимин пайдаланууга тийиш. Юридикалык жааттагы билими эки курамдан турушу керек: биринчиси – Жазык, Жарандык, Администрациялык жана Жоруктар кодекстеринин беренелерине ылайык келген, экспертизаларды жүргүзүүнүн процесстик аспектилери жөнүндө билими; экинчиси – укуктук маанисинде мазмундук чечмелеп берүү (трактовка), мисалы мазактоого, экстремизмге, жазгырууга (манипуляция), опузалоого, коррупцияга, басмырлоого, азгырма жалдоого ж.б. [1, 2, 3].

Биринчи маселе боюнча алсак, бул жакта да эки маанилүү учур бар. Биринчиден, процесстик аспект лингвистикалык экспертиза жана лингвистикалык изилдөө сыяктуу түшүнүктөрдү ажыратып кароо менен байланышкан. Эгер, лингвистикалык экспертиза сот же тергөө органдарынын чечими боюнча гана аткарыла турган болсо, лингвистикалык изилдөө бардык жеке жана юридикалык жактардын таламдары боюнча аткарылышы мүмкүн. Ошондой эле, тиешелүү корутундуну жолжоболоо эрежелерин да белгилеп кетүү зарыл. Соттук-лингвистикалык экспертизанын жыйынтыктары боюнча корутундунун негизги компоненттери 2013-жылдын 24-июнундагы №100 “Соттук-эксперттик иш жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамында так көрсөтүлгөн [2], ал эми изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча корутундунун түзүлүшү милдеттүү жагдайлардан бир кыйла эркин берилет.

Лингвистикалык экспертизада төмөнкү милдеттүү компоненттер берилиши керек: соттук экспертизаны жүргүзүлгөн убак жана орду; соттук экспертизаны жүргүзүү үчүн негиз; соттук экспертизаны дайындаган орган (жак) жөнүндө маалыматтар; соттук экспертизаны жүргүзүү тапшырылган эксперт же эксперттер жөнүндө маалыматтар (фамилиясы, аты, атасынын аты, билими, адистиги, иш стажы, окумуштуулук даражасы жана окумуштуулук наамы, ээлеген кызматы); эксперттин же эксперттер комиссиясынын алдына коюлган маселелер; изилдөө объектери жана экспертке соттук экспертизаны жүргүзүү үчүн берилген материалдар; соттук

экспертизаны жүргүзүүдө катышкан процесс-тин катышуучулары жөнүндө маалыматтар; колдонулган ыкмаларды көрсөтүү менен изилдөөлөрдүн мазмуну жана натыйжалары; натыйжаларды баалоо [2].

Лингвистикалык изилдөөдө болсо кийинки учурларды чагылдырып коюу жетиштүү болот: лингвистикалык изилдөө жүргүзүүнүн убактысын жана ордун; иш тапшырылган изилдөөчү тууралуу маалыматтар (фамилиясы, аты, атасынын аты, билими, адистиги, иш стажы, окумуштуулук даражасы жана окумуштуулук наамы, ээлеген кызматы); изилдөөчүнүн же изилдөөчүлөрдүн комиссиясынын алдына коюлган суроолор; изилдөө объекттери жана экспертке изилдөө үчүн берилген материалдар; колдонулган ыкмаларды көрсөтүү менен изилдөөлөрдүн мазмуну жана натыйжалары; изилдөөнүн натыйжаларын баалоо; коюлган маселелер боюнча тыянактарды негиздөө жана туюндуруу.

Россиянын юрист-окумуштуусу, криминалистика жаатындагы адиси Е.Р. Россинскаянын ою боюнча, биринчиден, лингвист-эксперт жүргүзүп жаткан экспертизанын алкагында өкүм чыгаруу туурасындагы чечим кабыл албайт, ал изилдөөнүн негизинде жеке оюн билдирет. Экинчиден, эксперт тергөөчүнү же сотту алмаштыра албайт, анткени анын корутундусу өзгөчө далил болуп эсептелбейт жана иш боюнча башка далилдер менен биргеликте бааланат [4].

Соттук лингвистикалык экспертизанын маңызы – тергөөчүнүн, алгач текшерүүчүнүн, соттун, администрациялык укук бузуу жөнүндөгү иш боюнча өндүрүштү ишке ашырып жаткан адамдын же органдын, *иштин туура чечилиши үчүн маанилүү фактыларды аныктоо максатында объектилер берилген билгич адам* (сведущее лицо) – эксперттин тапшырмасы боюнча изилдөөдө турат. Лингвист-эксперттин корутундусу илимий-колдонмо изилдөөнүн жыйынтыгын билдирет да, башка эч бир далилдер менен алмаштырылып коюлбайт. Анын үстүнө экспертизанын суроолоруна жооп берүү үчүн лингвист лексика-семантикалык, структура-функциялык, дискурсивдик, дистрибутивдик сыяктуу бир катар жеке илимий (частнонаучный) ыкмаларды колдонот.

Албетте, Е.Р. Россинская белгилеп кеткендей, тергөөчү же сот бул ыкмаларды колдоно албайт. Жогоруда корсөтүлгөн ыкмаларды колдонуу менен атайын билимди

пайдалануунун негизинде изилдөө жүргүзүүдө лингвист буга чейинки болгон фактыларды түшүндүрбөстөн, жаңы фактыларды таап, ага кесипкөй лингвистикалык баа берет да, ал эксперттин корутундусу соттук далилдөөнүн мазмунунун бир бөлүгү болуп калат [4]. Буга байланыштуу, лингвист-эксперттин ыйгарым укуктарына иш боюнча далилдерди баалоо кирбейт, ал тергөөнүн же соттун артыкчылыктуу укугу болуп саналат.

Биз, тергөөнүн жана соттун компетенциясына кирген милдеттерди чечүү иши эксперттерге жүктөлүп калбашы үчүн лингвистикалык экспертизалардын предметин, милдеттерин, объектилерин, ыкмаларын жана усулдарын тереңден иштеп чыгуу зарыл деген Е.Р. Россинскаянын оюна да кошулабыз [4].

Лингвистикалык экспертизаны дайындоо менен эксперттер же ал адистердин изилдөөлөрү, тергөөчүнү же сотту кандай да болсун чечим кабыл алуу зарылчылыгынан толук бошотпойт. Ошону менен катар, практикада лингвист-эксперттин чечүүсүнө анын компетенциясынын чегинен бир топ ашып кеткен, же атайын билимдерди колдонуп изилдөө жүргүзүү такыр талап кылынбаган суроолор коюлуп калгандыгын көрүүгө болот. Мисалы, ыкчам-издөө ишинин жүрүшүндө алынган материалдардын мазмунунда калктын арасында улуттар аралык кастыкты (экстремисттик мүнөздөгү), жек көрүүнү, же болбосо чыр-чатакты козутууга, ошондой эле жыныстык, расалык, улуттук, тилдик, ата тегине, диндик таандыктыгына же кайсы бир социалдык топко тиешелүүлүгүнө карата адамдын же адамдардын тобунун абийирине шек келтирүүгө багытталган чакырыктар бар экендигин аныктоо үчүн, лингвист-экспертке мындан тышкары: “Изилдөөгө берилген материалдар коомдук моралга жана адеп-ахлактуулукка каршы келеби?” – деген сыяктуу да суроо берип коюшат. Албетте, суроодо көрүнүп тургандай, коомдук мораль жана адеп-ахлак түшүнүктөрү эч кандай лингвистикалык категориялар эмес. Ошондуктан, изилдөө жүргүзүп жаткан лингвист бул суроого квалификациялуу жооп бере албайт. Демек, мындай учурда эксперт бул суроо анын кесиптик компетенциясына кирбейт деп белгилейт.

Атайын адабияттарда талаштуу кептик чыгармалар боюнча лингвистикалык компетенциянын чектери жетишээрлик деңгээлде так берилген. Алсак, ф.и.д К.И. Бринев табигый

тилдин жана кимдир бирөөлөр тарабынан колдонуп жана кабыл алууда конкреттүү табигый тилди пайдалануунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдеген лингвистика илимине тиешелүү суроолор лингвист-эксперттин компетенциясына кирээрин айтат. Бул аспектилер төмөнкү категориядагы иштер боюнча болушу мүмкүн:

- ар-намысын, кадыр-баркын же ишкердик беделин коргоо жана моралдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө жарандык иштерге байланыштуу талаштуу тексттер боюнча;

- соттуу сыйлабоо, бийлик өкүлүн мазактоо ж.б. иштерге байланыштуу талаштуу тексттер боюнча;

- экстремисттик ишке ошондой эле, социалдык, расалык, улут аралык, этностор аралык жана диний касташууну тутандыруу боюнча айыптоолорго байланышкан талаштуу тексттер боюнча;

- негизги же квалификациялык курамына опузалоо кирген кылмыштарга байланышкан талаштуу тексттер боюнча;

- талаштуу товардык белгилер боюнча [5].

Жогорудагылардан улам, лингвистикалык экспертиза жүргүзүүдө бир гана лингвист-эксперттин компетенциялары гана эмес, бул жааттагы максаты бир бардык адистердин кесиптик компетенцияларынын чеги так көрсөтүлүшү керек. Алсак, юристтин компетенциясына – укук бузуунун түрүн квалификациялоо, укук бузуунун субъективдүү тараптарын квалификациялоо, жосунду жеңилдетүүчү жана оорлотуучу катары табылган фактыларды квалификациялоо кирсе, психологдун чөйрөсүнө – моралдык чыгымды, ишкердик беделге келтирилген зыяндын деңгээлин квалификациялоо, социалдык, расалык, улут аралык, этностор аралык жана диний касташууну тутандыруу мүмкүндүгүн аныктоо кирет, ал эми философ – жалпыга таанылган адеп-ахлактык жана моралдык нормалардын бузулушун, чындык жана ишенимдүүлүк фактыларынын шайкеш келүүсүн карайт.

Лингвистикалык экспертиза жүргүзүүнүн практикасы көрсөтүп жаткандай, айрыкча экстремисттик багыттагы талаштуу тексттердин басымдуу бөлүгү комплекстүү дисциплиналар аралык экспертизаны талап кылат.

Коомдук аң-сезимдин формалары катары укук жана тил адамдын коомдогу

жүрүм-турумун жөндөөчү ролду аткаруу менен бирге, коомдук мамиленин өзгөрүүсү менен кошо өзгөрүүгө дуушар боло турган түшүнүк. Чындыгында, азыркы коомдо кесипкөй, так жана объективдүү экспертизаларсыз, ошондой эле тажрыйбалуу жана ак ниет кесипкөй-эксперттердин күжүрмөн эмгегисиз сот адилеттигинин орношу бир кыйла татаалдашат. Ошондуктан, кыргыз тил илиминде “рационалдуу” юрлингвистиканы өзүнүн милдеттери, предмети, методдору бар илимдин бир тармагы катары калыптандыруу иши мезгилдин олуттуу талабы болуп саналат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси (1-бөлүм) [Электрондук ресурс]: // КР укуктук маалыматтардын борборлоштурулган банкы – Шилтеме: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/4/660?cl=ky-kg&mode=tekst>.

2. “Соттук-эксперттик иш жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамы [Электрондук ресурс]: 24.06.2013-ж. №100 // КР укуктук маалыматтардын борборлоштурулган банкы – Шилтеме. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908/10?cl=ky-kg&mode=tekst>.

3. Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси (1-бөлүм) [Электрондук ресурс] // КР укуктук маалыматтардын борборлоштурулган банкы – Шилтеме: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527/50?cl=ky-kg&mode=tekst>.

4. Судебная экспертиза: типичные ошибки [Текст]: учеб. пособие /под ред. проф. Е.Р. Россинской. – М.: Проспект, 2012. – 544 с.

5. Бринев К.И., О.Н. Матвеева. Лингвистическая экспертиза [Текст]: справ. материалы / К.И. Бринев, О.Н. Матвеева. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2012. – 24 с.